

ATQULAQ O'SIMLIGINI'N DA'RILIK QA'SIYETLARI HA'M QOLLANILIVI

DOI: <https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/QAXAI/1018>

Pirleshov Sultanbek

Qoraqalpaqstan awil xojalig'i ha'm agrotexnologiyalar instituti Ekologiya qa'niygeligi 3-kurs
studenti.

ANNOTATSIYA

Bul maqalada jabaqy tabiyatta ke' tarqalgan shipali osimliklerden biri atqulaq osimligini' medicinaliq ahmiyeti, onin quraminda'gi biologiyaliq aktiv zatlar, darilik qasiyetleri ham xalq medicinasi menen zamanagoy farmacevtikada qollaniliw jollari uyrenilgen. Osimlikti' tamiri, japiraqlari ham tuqimini' quraminda'gi kislotalar, vitaminler, iylewshi (tanin) zatlar ham efir maylarini' insan organizmine tasiri analiz etilgen. Sonday-aq, atqulaqtin as sin'iruw sisteması keselliklerin emlewdegi, qan toqtatishı, qasiyetleri haqqında ma'glıwmatlar keltirilgen.

Gilt so'zler: *Atqulaq, Tamir sisteması, Ekologiyaliq beyimlesiwi, Osimlikti' ximiyaliq quramı, Medicinaliq qasiyetleri.*

Atqulaq (Rumex) — qırqbuwınlılar sha'ara'ına tiyisli kóp jıllıq ham bir jıllıq osimlikler turi bolıp, xalıq medicinasında ham zamanagoy farmakologiyada ozini' biybaha emlew qasiyetleri menen tanimali.

1. Tamir sisteması: Atqulaqtin tamiri quwatlı, oq tamir tipindegi ham kóp baslı boladı. Tamiri topiraqtin tereñ qatlamlarına shekem boylap kiredi, bul o'gan qolaysız sharayatlarda jasap qalıw'ga járdem beredi.
2. Sabag'ı: Tik osiwshi, ishki tárepi qudıqlı (bo's), qabır'galı bolıp keledi. Boyı túrine qarap 30 sm den 150 sm ge shekem jetiwi múmkin.
3. Pálekleri (Japiraqları): Tamir átirapında'gi japiraqları iri, uzın sa'qaqlı, júrek tárizli yamasa jipek tárizli boladı. Sabaqta'gi japiraqları bolsa kishirek ham gezeklesip jaylasqan.
4. Gúlleri: Mayda, kóbinese jasıl yamasa qızg'ılt re'nde bolıp, sabaqtin ushında sıpıra (panicle) bolıp jıynalgan.

Qoraqalpaqstan tabiyaatında ke' tarqalgan bul osimlik, asirese, asqazan-ishek ham teri keselliklerin emlewde tabılmas dári-darman deregi esaplanadı.

Kóbeyiwi

Atqulaq tabiyaatta ham awıl xojalı'ında tiykarınan eki jol menen kóbeyedi:

A) Tuqım arqalı kóbeyiw (Generativ)

Bul eñ ke' tarqalgan usıl.

Gúllep bol'gannan keyin, osimlikte úsh qırlı, qoñır re'ñli kishkene gozalar (tuqımlar) payda boladı. Tuqımlar gúzde yamasa báhárde ashıq jerge egiw arqalı kóbeytiriledi.

Atqulaq tuqımları júdá turaqlı bolıp, topiraqta birneshe jıl dawamında ónip shı'ıw qábiletin saqlap qala aladı.

B) Vegetativ kóbeyiw

Kóp jıllıq atqulaq túrleri tamir arqalı kóbeyiwi múmkin.

Tamırdı bóliw: Ámeliyatta eski osimlikti' tamiri báhárde yamasa gúzde birneshe bólekshelerge (hár birinde osiw búrtigi bolıwı shart) bólinip, jaña jerge egiledi.

Bul usıl osimlikti' tez rawajlanıwına ham sol jıldıñ ózinde-aq jasıl massa beriwine imkaniyat jaratadı.

Egiletuġın waqtı hám sharayatı

Atqulaaq suwǵa hám jaqtılıqqa talapshań, biraq suwıqqa júdá turaqlı ósimlik.

Báhargi egiw: Mart-Aprél aylarında.

Jazǵı egiw: Iyun-Iyul aylarında (kelesi jıl ushın tiykar tayarlanadı).

Gúzgi egiw: Noyabr aylarında (tuqımlar qıslap shıǵıp, erte báhárden ónip shıǵadı).

Eskertpe: Atqulaqtıń ayırım túrleri (mısalı, dári-dármanlıq atqulaaq) quramında kóp muǵdarda kisloata saqlaǵanı ushın, onı jıynawda hám paydalanıwda abaylı bolıw usınıs etiledi.

Ekologiyalıq beyimlesiwi: Atqulaaq shorlang'an hám qurǵaqshıl jerlerde de óse alıw qábileti menen ajıralıp turadı. Bul bolsa onı jergilikli xalıq ushın hár dayım qol jeterli dári-dárman dereğine aylandıradı.

Ósimliktiń ximiyalıq quramı: Atqulaqtıń tamırı hám japıraqları biologiyalıq aktiv zatlarǵa júdá bay. Onıń quramında:

Antraglikozidlar: Ishek iskerligin jaqsılaydı.

Emlewshi zatlar (Dubilnye veshstva): Qan toqtatıw hám qabınıwǵa qarsı tásir kórsetedi.

Vitaminler: C, K hám B toparı vitaminleri, sonday-aq karotin (A vitamini).

Minerallar: Temir, kaliy hám kalsiy duzları.

Medicinalıq qásiyetleri: Atqulaaq ósimligi óziniń qollanıw mólsherine qarap hár túrli emlew tásirine iye:

Az muǵdarda (0,1–0,3 g): Ish qatıwına qarsı (ózine tán) tásir kórsetedi.

Kóp muǵdarda: Ish ketiwin (diareya) toqtatıw ushın qollanıladı.

Antiseptik táhiri: Quramındaǵı zatlar zıyanlı mikroblardı óltiriw hám jaranıń pisiwin tezletiw qásiyetine iye.

Qollanıw tarawları:

Asqazan-ishek kesellikleri: Kolit, enterokolit hám gemorroyda keńnen paydalanıladı.

Teri kesellikleri: Atqulaaq japıraqlarınıń ezilgen pyuresi yamasa onıń qaynatpası ekzema, qotır hám hár túrli allergiyalıq bórtpelelerdi emlewde sapa beredi.

Qan toqtatıw: Ishki qan ketiwlerde hám qızıl iye (desna) qanaǵanda awızdı shayqaw ushın isletiledi.

Ót aydaw: Bawır hám ót qaltası jumısların normallastırıwǵa járdemlesedi.



Atqulaaq suwretleri

Atqulaqtan dári tayarlaw usılları

Tamır qaynatpası: 20 g keptirilgen tamırdı 200 ml suwda qaynatıp, kúnine 3-4 márte bir as qasıqtan ishiw asqazan iskerligin jaqsılaydı.

Japıraq shiresi: Jańa úzilgen japıraqlarınan alınǵan shire teri jaraqatlarına hám vitamin jetispewshiligine qarsı qollanıladı.

Juwmaqlap aytqanda Atqulaq — bul tek jabayı ósimlik emes, bálki tábiyyiý dárixanadır. Onıń dárilik qásiyetlerin durıs hám orınlı qollanıw insan densawlıgın tiklewde úlken áhmiyetke iye. Biraq, ósimlik quramındaǵı shiye qıshqılı (shavelevaya kislota) kóp bolǵanlıqtan, buyreginde tası bar insanlarǵa onı abaylılıq penen qollanıw usınıs etiledi. "Búgingi kúnde ekologiyalıq taza dári-dármanlarǵa degen talap artqan waqıtta, Qaraqalpaqstan florasınıń ajıralmas bólegi bolǵan Atqulaq ósimligin hám onıń xalqımızdıń salamatlıgın saqlawdaǵı ornın ilimiy tiykarda úyreniw hám ámeliyatta qollanıw úlken áhmiyetke iye."

FAYDALANǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Xolmatov X.X., Axmedov Ó.A. Farmakognoziya: Dárilik ósimlikler. — Tashkent, 2007.
2. Praton Ó., Toxtaev A., Azimov Q. Botanika (Morfologiya, Anatomiya, Sistematika). — Tashkent, 2010.
3. Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵındaǵı jabayı dárilik ósimlikler kestesi (Ilimiy maqolalar toplamı).